

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดอุดรดิตถ์

Guidelines for Sustainable Agricultural Tourism Extention and Development in Uttaradit Province

ศิริทร ฟักทอง (Siritron Fagtong)¹ บำเพ็ญ เขียวหวาน (Bumpen Keowan)²สินีนุช ครุฑเมือง แสนเสริม (Sineenuch Khrutmuang Sanserm)³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ศักยภาพของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (2) ความรู้ แหล่งความรู้และความต้องการของชุมชนต่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (3) การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน (4) ปัญหา ข้อเสนอแนะ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรคและแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน ประชากรในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนที่ทำท่องเที่ยวในจังหวัดอุดรดิตถ์ จำนวน 250 ราย กำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่างโดยสูตรของ Taro Yamane ได้ จำนวน 154 ราย สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ SWOT ผลการวิจัย พบว่า (1) ศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยอยู่ในระดับมาก 3 ด้าน ได้แก่ ศักยภาพการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ศักยภาพการให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ศักยภาพการดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร และระดับปานกลาง ได้แก่ ศักยภาพการรองรับของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร (2) เกษตรกรต้องการด้านความรู้ในระดับมาก โดยผ่านสื่อบุคคลและสื่อออนไลน์ จากหน่วยงานราชการ คือ นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรและนักวิชาการเกษตร (3) การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชนในภาพรวมอยู่ในระดับมากและเกษตรกรยังขาดการบริหารจัดการด้านการดูแลทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาว (4) ปัญหาการพัฒนาวิสาหกิจแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยปัญหาที่พบมากคือด้านการจัดการชุมชน จุดแข็งสำคัญคือกลุ่มมีความเข้มแข็ง สามัคคี มีความรู้ด้านการเกษตร มีขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและผลไม้มีชื่อเสียง จุดอ่อนคือขาดแคลนที่พัก ความรู้ด้านการจัดการ ประชาสัมพันธ์ โอกาสได้แก่ ภาครัฐสนับสนุน อุปสรรคได้แก่ การเดินทางไม่สะดวก การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวไม่ครอบคลุมและแนวทางในการส่งเสริมได้แก่ เชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวและเพิ่มคุณค่าการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเกิดการสร้างรายได้ให้ชุมชน

คำสำคัญ การท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน จังหวัดอุดรดิตถ์

¹ นักศึกษาหลักสูตรเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช sfgtong@gmail.com

² รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช bumpen.keo@stou.ac.th

³ รองศาสตราจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช sineenuch.san@stou.ac.th

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

Abstract

The objectives of this research were to study (1) community potential in managing agricultural tourism, (2) knowledge, source of knowledge, and needs of community toward agricultural tourism 3) sustainable agricultural tourism management of community, and (4) problems, suggestions, strength, weakness, opportunity, threat, and guidelines for community agricultural tourism extension. Population of this study was 250 farmers who were members of community enterprise that operated tourism in Uttaradit province. The sample size of 154 was determined by using Taro Yamane formula. Data was analyzed by using statistical values such as frequency, mean, minimum value, maximum value, standard deviation, and SWOT analysis. The results indicated that (1) overall; community potential in managing attractions was at a high level. The high level in 3 aspects: potential in managing agricultural tourist attractions ,service potential of sustainable agricultural attraction, attractive potential of agricultural attractions (was at a moderate level), and capacity potential of agricultural attractions. (2) Information through person and online media from government offices academic person in agricultural extension and general agriculture. (3) Agricultural tourism management of the community in general was at the high level but farmers still lacked management skill in taking care of resources in the long run. (4) Overall, problems in developing agricultural attraction enterprise was at a moderate level. Community management was encountered at a high level. The key strengths included strong and unified group, well-equipped agricultural knowledge, famous culture, traditions, and fruit. The weaknesses covered the lack of accommodation, management knowledge, and promotion. Opportunity included the support from government sectors. Threats included inconvenient transportation and not fully coverage attraction connection. Guidelines for extension included bridging tourist attractions and adding value to tourism to attract tourists to increase revenue for community.

Keywords: Agricultural tourism, Uttaradit Province

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีความหลากหลายในการประกอบอาชีพทางการเกษตร มีภูมิปัญญาทางด้านการเกษตร มีชื่อเสียงทั้งในด้านผลไม้ ข้าว ประมง และกิจกรรมปศุสัตว์ ซึ่งสามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยการเชื่อมโยงเข้ากับการท่องเที่ยว เพื่อส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ประกอบกับนโยบายของรัฐให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว โดยให้การส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน เพื่อกระจายรายได้ไปสู่ชุมชน นอกจากนี้เป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนแล้วยังกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความหลากหลายอีกด้วย

การท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบหนึ่งที่ท่องเที่ยวไปยังพื้นที่เกษตรกรรม เพื่อชื่นชมความสวยงามและเยี่ยมชมกิจกรรมทางการเกษตร นอกจากนี้นักท่องเที่ยวยังได้รับความรู้ด้านการเกษตร การเรียนรู้วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร ได้รับความเพลิดเพลินและประสบการณ์ใหม่ๆ บนพื้นฐานการมีจิตสำนึกต่อการรักษาสีน้ำผึ้ง การท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ต้องเน้นการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของนักท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านการเกษตร วิธีการดำรงชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีของท้องถิ่น โดยตระหนักถึงการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมและเป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ก่อให้เกิดรายได้ต่อเกษตรกรและชุมชนอย่างยาวนาน

จังหวัดอุดรธานีตั้งอยู่ทางใต้สุดของภาคเหนือตอนล่าง โดยสภาพภูมิศาสตร์จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศเป็นภูเขาที่สูงสลับซับซ้อน ซึ่งจะอยู่ทางตอนเหนือและทางตะวันออกของจังหวัด ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยใช้พื้นที่ในการทำเกษตรประมาณร้อยละ 26.70 ของพื้นที่ทั้งหมด จังหวัดอุดรธานี (สำนักงานเกษตรจังหวัดอุดรธานี, 2560) เป็นแหล่งผลิตผลไม้ที่สำคัญของประเทศไทย ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวได้เดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดอุดรธานีมากขึ้นทั้งไทยและชาวต่างชาติ เกษตรกรจึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อทำท่องเที่ยวทางการเกษตร เพื่อแก้ปัญหาการว่างงาน ทำให้คนในพื้นที่มีงานทำ มีรายได้ ทำให้คนในชุมชนเกิดความสนใจและรวมตัวกันจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน เพื่อจัดทำโฮมสเตย์และแปรรูปสินค้าจำหน่าย ตามความถนัดและความสามารถ

ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจและสร้างรายได้ให้กับชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ศึกษาเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ความรู้ แหล่งความรู้และความต้องการของชุมชนต่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชน ปัญหา จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค เพื่อเป็นแนวทางการส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนในจังหวัดอุดรธานีต่อไป

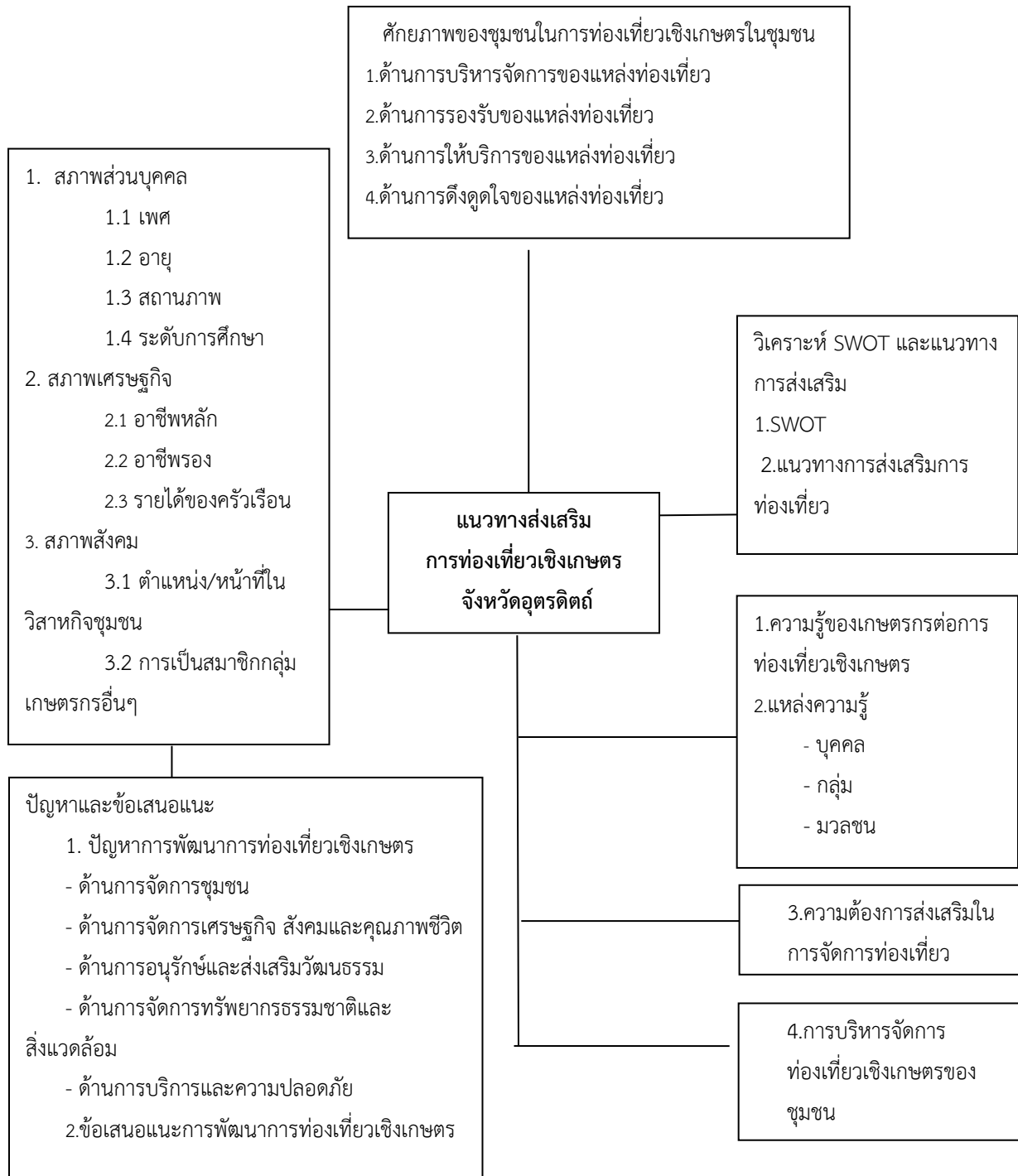
วัตถุประสงค์

- 1.1 เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร
- 1.2 เพื่อศึกษาความรู้ แหล่งความรู้ และความต้องการของชุมชนต่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตร
- 1.3 เพื่อศึกษาการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน
- 1.4 เพื่อศึกษาปัญหา จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรคและแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9
The 9th STOU National Research Conference

กรอบแนวคิด

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

ระเบียบวิธีวิจัย

ประชากรในการศึกษาครั้งนี้ คือเกษตรกรที่ทำวิสาหกิจชุมชนในท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดอุดรดิตถ์ จำนวน 8 กลุ่ม ในพื้นที่ 4 อำเภอของจังหวัดอุดรดิตถ์ ได้แก่ อำเภอลับแล อำเภอเมือง อำเภอตรอน และอำเภอท่าปลา จำนวน 250 รายโดยสุ่มตัวอย่าง โดยการกำหนดสัดส่วนจากประชากรแต่ละอำเภอตามจำนวนที่กำหนด และทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการสุ่มแบบง่าย (simple random sampling) โดยการนำรายชื่อจำนวนประชากรแต่ละอำเภอที่ได้มาเขียนหมายเลขเพื่อนำมาจับฉลากให้ได้จำนวนเท่ากับขนาดกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษาของแต่ละตำบล แล้วจึงนำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลตามรายชื่อที่สุ่มฉลากได้มีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 154 ราย คิดเป็นร้อยละ 61.6 ของเกษตรกรที่ทำวิสาหกิจชุมชนในท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในจังหวัดอุดรดิตถ์ โดยนำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 คน ทำการทดสอบหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ได้เท่ากับ 0.896 ซึ่งมีค่ามากกว่า 0.50 ขึ้นไป แสดงว่า ข้อคำถามใช้ได้ และ ทดสอบหาค่าความเที่ยงตามวิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา ของแบบสัมภาษณ์กับผู้แทนเกษตรกรในวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร จำนวน 30 ราย ได้ค่าความเที่ยง (Reliability) ของแบบสัมภาษณ์แต่ละตอนมากกว่า 0.800 ซึ่งอยู่ในระดับที่สามารถนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลได้

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป ใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหา ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ SWOT

ผลการวิจัย

1. สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกร

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดอุดรดิตถ์ ส่วนมากเป็นเพศหญิง มีอายุเฉลี่ย 54.05 ปี ระดับการศึกษา เกษตรกรส่วนมากจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า (ปวช.) ส่วนมากประกอบอาชีพทำสวนเป็นอาชีพหลักและอาชีพรองเป็นอาชีพค้าขาย มีรายได้ในภาคการเกษตรเฉลี่ย 67,629.87 บาท/ปี รายได้นอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 31,051.95 บาท/ปี ส่วนมากตำแหน่ง/หน้าที่ในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นสมาชิก และส่วนมากเป็นสมาชิกกลุ่มลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

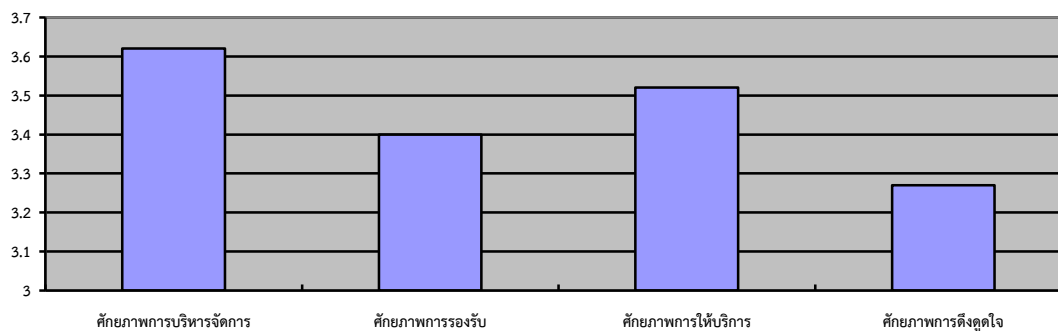
2. ศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดอุดรดิตถ์ พบว่ามี 1) ศักยภาพการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในภาพรวมอยู่ในระดับมากทั้งหมด พบว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมีความเห็นมากที่สุด รองลงมา การสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว และความเห็นระดับน้อยคือ การกำหนดแผนการจัดการพื้นที่ 2) ศักยภาพการรองรับของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า ความพร้อมด้านอาหารสำหรับนักท่องเที่ยว มีความเห็นมากที่สุด ความพร้อมระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน รองลงมาและความเห็นระดับน้อยคือ เส้นทางเดินเท้าเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว 3) ศักยภาพการให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก พบว่า การให้บริการการติดต่อสื่อสาร มีความเห็นมากที่สุด การให้ความรู้และข้อมูล รองลงมา และความคิดเห็นในระดับน้อยคือ ความสามารถมัคคุเทศก์ หรือผู้นำชมสำหรับนักท่องเที่ยว 4) ศักยภาพการดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก พบว่า ความโดดเด่นด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความเห็นมากที่สุด สภาพธรรมชาติ รองลงมา และความเห็นระดับน้อยคือ ความโดดเด่นด้านเทคโนโลยีการเกษตรหรือองค์ความรู้เฉพาะ ดังแสดงในภาพที่ 1

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

ภาพที่ 2 ศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

3. ความรู้และแหล่งความรู้ การได้รับข้อมูลและความต้องการของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิง

เกษตร

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดอุดรดิตถ์ พบว่ามี 1) เกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนอยู่ในระดับมาก 2) แหล่งความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารจาก สื่อบุคคลและสื่อออนไลน์ มากที่สุด และจาก สื่อสิ่งพิมพ์ น้อยที่สุด 3) ความต้องการของชุมชนต่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เกษตรกรมีความต้องการ ภาพรวมอยู่ในระดับมาก

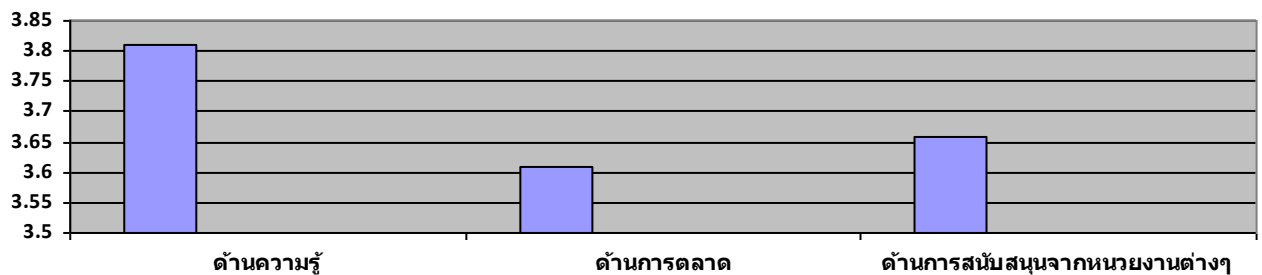
ด้านความรู้ พบว่า เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดอุดรดิตถ์มีความต้องการ กิจกรรมในการท่องเที่ยว มากที่สุด รองลงมา การเข้าสู่มาตรฐาน GAP และความต้องการน้อยสุด คือ การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร

ด้านการตลาด พบว่า เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดอุดรดิตถ์มีความต้องการ การเชื่อมโยงกับองค์กรต่างๆ มากที่สุด การประชาสัมพันธ์ รองลงมา และความต้องการน้อยสุดคือ กิจกรรมของการท่องเที่ยว

ด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ พบว่า เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดอุดรดิตถ์มีความต้องการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ในภาพรวมอยู่ในระดับ มาก ความต้องการ ด้านเจ้าหน้าที่ให้ความรู้ มากที่สุด สาธารณูปโภคพื้นฐาน รองลงมา และความต้องการด้าน งบประมาณ น้อยที่สุด ดังแสดงในภาพที่ 2

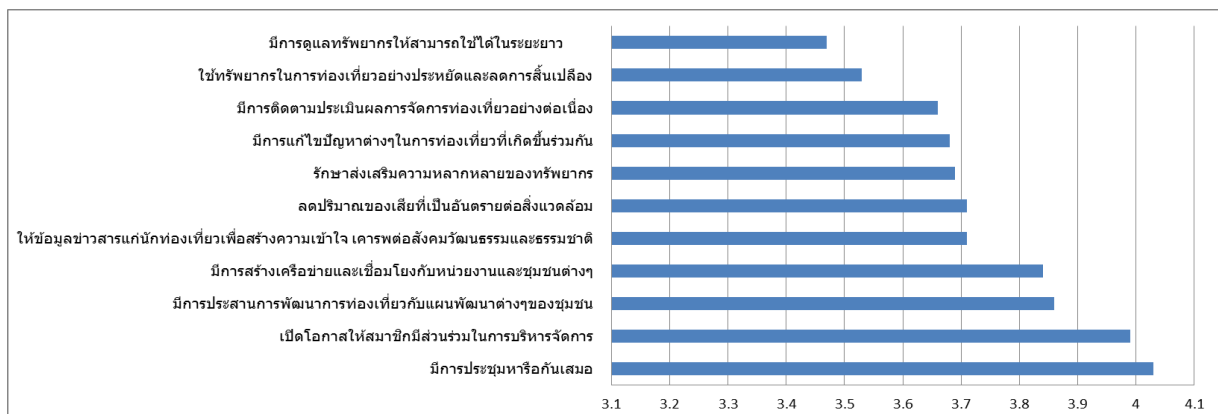
การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9
The 9th STOU National Research Conference

ภาพที่ 3 สรุปความต้องการของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร

4. การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน

การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน เกษตรกรมีการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน ในภาพรวมอยู่ในระดับ มาก โดยพบว่า การประชุมหารือกันเสมอ มากที่สุด เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ รองลงมา และ มีการดูแลทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาว น้อยที่สุด ดังแสดงในภาพที่ 3

ภาพที่ 4 สรุปการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน

5. ปัญหา ข้อเสนอแนะ SWOT และแนวทางการพัฒนาในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

1) ปัญหา ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เกษตรกรมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีปัญหามากที่สุดจากการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านการจัดการชุมชน รองลงมาคือ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรม ด้านการจัดการเศรษฐกิจสังคมและคุณภาพชีวิตและด้านการบริการและความปลอดภัย

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9
The 9th STOU National Research Conference

2) ข้อเสนอแนะในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เกษตรกรได้ให้ข้อเสนอแนะ 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดการท่องเที่ยว ด้านเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิต ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและด้านการบริการและความปลอดภัย

3) SWOT เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนที่ทำท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ได้วิเคราะห์ SWOT การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังแสดงในภาพที่ 4

ภายใน ภายนอก	จุดแข็ง S	จุดอ่อน W
	1.วิสาหกิจมีความเข้มแข็ง สามัคคี 2.มีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม เป็นเอกลักษณ์ 3.มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง เช่น น้ำตกแม่พลู เขื่อนสิริกิติ์ 4.เกษตรกรมีความรู้ด้านการเกษตร 5.มีกิจกรรมหลากหลายในพื้นที่ 6.ผลไม่มีชื่อเสียง ได้แก่หลงลับแล หลินลับแล	1.ขาดแคลนที่พัก 2.ขาดความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร 3.ขาดการจัดการให้เกิดความยั่งยืน 4.ขาดการประชาสัมพันธ์ 5.ขาดการจัดทำบัญชี
	โอกาส O 1.มีชื่อเสียงนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศเช่น ประเทศจีน 2.หน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนการท่องเที่ยว	กลยุทธ์เชิงรุก SO 1.เพิ่มคุณค่าการท่องเที่ยวโดยการนำวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมทางการเกษตร ผลไม้ที่มีชื่อเสียง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามา เพื่อเกิดการสร้างรายได้ให้ชุมชนและเกิดความยั่งยืน กลยุทธ์เชิงแก้ไข WO 1.รัฐบาลให้การสนับสนุนและอบรมให้ความรู้ ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร, บัญชีและการประชาสัมพันธ์ 2. การกำหนดแผนการจัดการพื้นที่เพื่อให้ใช้ทรัพยากรให้เกิดความคุ้มค่าและยั่งยืน 3.ส่งเสริมให้จัดทำที่พักให้มีมาตรฐาน
	อุปสรรค T 1.ขาดโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับนักท่องเที่ยว เช่น ถนน การคมนาคม 2.การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวยังไม่ครอบคลุม 3.การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ซึ่งทำให้ผลผลิตทางการเกษตรลดลงส่งผลต่อการท่องเที่ยว	กลยุทธ์เชิงป้องกัน ST 1.เชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยว 2.พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับนักท่องเที่ยว กลยุทธ์เชิงรับ WT 1.ส่งเสริมการเป็นเจ้าบ้านที่ดีในการรองรับนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 5 การวิเคราะห์ TOWS Matrix การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

4) แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงเกษตร จากการวิเคราะห์ SWOT ด้วยวิธี TOWS Matrix ได้แก่ กลยุทธ์เชิงรุก SO คือ เพิ่มคุณค่าการท่องเที่ยวโดยการนำวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมทางการเกษตร ผลไม้ที่มี ชื่อเสียง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยว เพื่อเกิดการสร้างรายได้ให้ชุมชนและเกิดความยั่งยืน กลยุทธ์เชิงแก้ไข WO รัฐบาล ให้การสนับสนุนและอบรมให้ความรู้ ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร, บัญชีและการประชาสัมพันธ์ การกำหนดแผนการจัดการพื้นที่เพื่อให้ใช้ทรัพยากรให้เกิดความคุ้มค่าและยั่งยืนและส่งเสริมให้จัดทำที่พักให้มีมาตรฐานเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว กลยุทธ์เชิงป้องกัน คือ เชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับนักท่องเที่ยว กลยุทธ์เชิงรับ WT คือ ส่งเสริมการเป็นเจ้าบ้านที่ดีในการรองรับนักท่องเที่ยว

อภิปรายผลการวิจัย

1. ศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลการวิจัย พบว่า

ศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศักยภาพการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร อย่างยั่งยืนของกลุ่มวิสาหกิจ ศักยภาพการให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของกลุ่มวิสาหกิจและศักยภาพ การดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ของวิสาหกิจชุมชน อยู่ในระดับมาก และศักยภาพการรองรับของแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของกลุ่มวิสาหกิจ อยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งโดยภาพรวมแล้วระดับศักยภาพชุมชนในการจัดการ แหล่งท่องเที่ยว ยังคงอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.52 โดยเมื่อพิจารณารายด้านพบว่า กำหนดแผนการจัดการพื้นที่ในด้าน ศักยภาพการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจ เกษตรกรมีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดเนื่องจาก เกษตรกรไม่ทราบหลักเกณฑ์และขาดความรู้เกี่ยวกับข้อกำหนดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร และเส้นทางการเดินทางเข้าถึงแหล่ง ท่องเที่ยว ในด้านศักยภาพการรองรับแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจพบว่าเกษตรกรมีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด เนื่องจากการเดินทางเชื่อมต่อจากตัวเมืองจังหวัดอุดรธานีไปอำเภอต่างๆไม่ครอบคลุม และความสามารถของมัคคุเทศก์หรือ ผู้นำชมสำหรับนักท่องเที่ยวในด้านศักยภาพการให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจ และความโดดเด่นด้านเทคโนโลยีการเกษตรหรือองค์ความรู้เฉพาะในด้านศักยภาพการดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน เนื่องจากเกษตรกรขาดความรู้เกี่ยวกับการจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ดังนั้น ควรส่งเสริมให้ความรู้ด้าน การกำหนดแผนการจัดการพื้นที่และหลักเกณฑ์ของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อให้เกษตรกรนำไปปรับใช้เพื่อให้สามารถดึงดูด นักท่องเที่ยวและรักษาทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาวต่อไป

2. ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน

ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน เกษตรกรตอบถูกต้องเฉลี่ย 15.24 จากจำนวน 20 ข้อ เมื่อ พิจารณารายด้านเกษตรกรตอบผิดมากที่สุด คือ แหล่งท่องเที่ยวอาจไม่มีร้านจำหน่ายของที่ระลึกหรือของฝากได้ และการ ท่องเที่ยวเชิงเกษตรอาจไม่มีกิจกรรมด้านการเกษตรได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่า เกษตรกรขาดความรู้และไม่ทราบหลักเกณฑ์การ ให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวและการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ความสามารถในการสร้างคุณค่าให้กับตัวสินค้า ในแหล่งท่องเที่ยวและความสามารถในการดำเนินงานและจัดการในแหล่งท่องเที่ยวไม่สามารถพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนได้ อาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรยังไม่เข้าใจหลักการและขาดความรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรทำให้ไม่สามารถที่จะดึงดูด ใจนักท่องเที่ยวให้มาเยี่ยมชมได้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

ระดับความรู้ของเกษตรกรในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 15.25 ข้อ เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า การกำหนด แนวทางการพัฒนา การบริหารจัดการ การบริการและความปลอดภัย ระดับความรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก อาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรมีความรู้ในการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนอยู่บ้างแต่ไม่ครอบคลุมทั้งหมดเพราะเกษตรกรยังไม่เข้าใจในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนั้นควรให้ความรู้เรื่อง หลักเกณฑ์การท่องเที่ยวเชิงเกษตร เพื่อให้เกษตรกรนำความรู้ที่ได้รับไปปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในชุมชน ทำให้สร้างอาชีพและรายได้ให้ชุมชน

แหล่งความรู้และระดับการได้รับข้อมูลข่าวสาร เกษตรกรมีแหล่งความรู้ทั้งที่เป็น สื่อบุคคล สื่อกลุ่ม สื่อมวลชน สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่อออนไลน์ ภาพรวมทั้งหมดอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย 3.24 เมื่อพิจารณารายประเด็นพบว่าสื่อสิ่งพิมพ์ เกษตรกรจะรับข้อมูลได้น้อยสุด ค่าเฉลี่ย 2.87 แตกต่างจากดาวใจ ดอกไม้คี่ (2556, น. 71) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ในอำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี พบว่า สมาชิกวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลข่าวสารทางนักวิชาการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ และประธานและคณะกรรมการกลุ่ม รองลงมาได้รับข้อมูลข่าวสารทางผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่รัฐจากหน่วยงานอื่น ได้รับข้อมูลข่าวสารทางสื่อสิ่งพิมพ์ และส่วนน้อยได้รับข้อมูลทางสื่อวิทยุกระจายเสียง สื่อโทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต ตามลำดับ อาจจะเป็นเพราะว่าสื่อสิ่งพิมพ์ไม่ดึงดูดใจแก่เกษตรกรและเป็นสื่อที่เกษตรกรเข้าถึงได้น้อย

3. ความต้องการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ผลการวิจัย พบว่า

ความต้องการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ด้านความรู้ ด้านการตลาด ด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ อยู่ในระดับมาก ซึ่งโดยภาพรวมความต้องการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ยังคงอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายประเด็นพบว่ากิจกรรมในการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในด้านความรู้มีค่าเฉลี่ยมากที่สุดเนื่องจากเกษตรกรขาดความรู้เกี่ยวกับหลักเกณฑ์การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และพบว่าความต้องการด้านงบประมาณในการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆมีค่าเฉลี่ยน้อยสุดอาจเป็นเพราะว่าเกษตรกรในวิสาหกิจชุมชนเป็นกลุ่มที่ก่อตั้งใหม่และมีงบประมาณบ้างอยู่แล้วแต่ขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนั้นควรให้ความรู้กับเกษตรกรเรื่องหลักเกณฑ์การท่องเที่ยวเชิงเกษตร

4. การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชน

การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชน พบว่าเกษตรกรได้คะแนนเฉลี่ย 3.76 อยู่ในระดับมาก โดยประเด็นเรื่อง มีการดูแลทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาวอยู่ในระดับน้อยที่สุด เหมือนกับ ปัญญาดา นาดี(2561,น. 120) ศึกษาเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรสู่ความยั่งยืน พบว่า ด้านการบริหารจัดการจะต้องมีการบริหารจัดการโดยคนในชุมชนและต้องคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า อาจเป็นเพราะว่าเกษตรกรไม่เห็นความสำคัญของการรักษาทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาว ดังนั้น ควรมีการกำหนดแผนการจัดการพื้นที่ เพื่อให้เกษตรกรจะสามารถดูแลทรัพยากรให้ใช้ได้ในระยะยาวและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่า และเกิดประโยชน์มากที่สุด และเกิดความยั่งยืนต่อไป

5. ปัญหา ข้อเสนอแนะ SWOT และแนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน

1) ปัญหา ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน เกษตรกรมีปัญหากลจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชน ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีปัญหามากที่สุดจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านการจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนเมื่อพิจารณารายประเด็นพบว่าขาดการส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์และขาดการ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

จัดการด้านระบบบัญชีและการเงินอาจเป็นเพราะว่าเกษตรกรไม่ได้ให้ความสำคัญในด้านนี้จึงส่งผลให้การจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรไม่ยั่งยืนและประสบความสำเร็จ

2) ข้อเสนอแนะ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน เกษตรกรได้ให้ข้อเสนอแนะ 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดการท่องเที่ยว ด้านเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิต ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมและด้านการบริการและความปลอดภัย

3) แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ได้แก่

เพิ่มคุณค่าการท่องเที่ยวโดยการนำวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมทางการเกษตร ผลไม้ที่มีชื่อเสียง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามา เพื่อเกิดการสร้างรายได้ให้ชุมชนและเกิดความยั่งยืน ,เชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยว, พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับนักท่องเที่ยว เหมือนกับ อีสานด์ สหสหพาศน์และนรินทร์ สังข์รักษา (2560,น. 90) ศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวอารยธรรมล้านนา : ข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ พบว่า ได้เสนอแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยว ได้แก่ กลยุทธ์ที่ 1 การพัฒนาขีดความสามารถทางการแข่งขันด้านโครงสร้างพื้นฐานสิ่งอำนวยความสะดวก ระบบโลจิสติกส์และความปลอดภัย เพื่อรองรับการเป็นเมืองท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ 2 การเพิ่มคุณค่าและมูลค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามวัฒนธรรมและวิถีภูมิปัญญาล้านนา เพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะของนักท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งและกลไกทางตลาดการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

1) ด้านศักยภาพการบริหารจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจ ประเด็นการกำหนดแผนการจัดการพื้นที่อยู่ในระดับน้อยที่สุด ดังนั้นควรส่งเสริมให้เกษตรกรกำหนดแผนการจัดการพื้นที่เพื่อที่เกษตรกรสามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนและเกิดความคุ้มค่ามากที่สุด

2) ระดับความรู้ของเกษตรกรระดับความรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ประเด็นย่อย การกำหนดแนวทางการพัฒนา การบริหารจัดการ การบริการและความปลอดภัย แหล่งความรู้ที่เกษตรกรได้รับได้แก่ สื่อบุคคล จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและเจ้าหน้าที่กรมวิชาการเกษตร และสื่อมวลชน จากโทรทัศน์ ดังนั้น ความรู้ที่จะใช้สื่อสารกับเกษตรกรควรมาจากเจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมการเกษตรและเจ้าหน้าที่กรมวิชาการเกษตรโดยทำออกมาในรูปแบบวีดิทัศน์

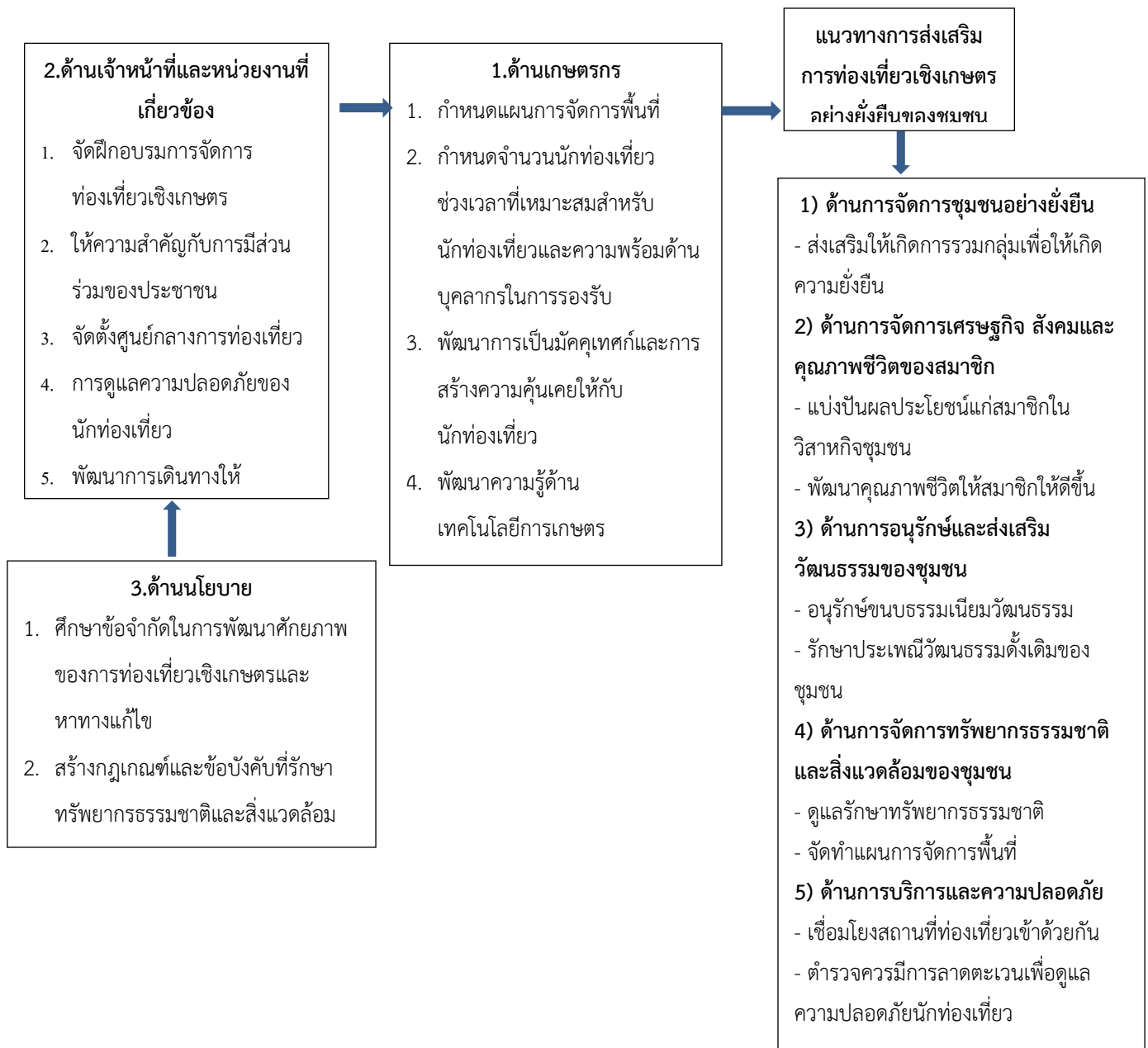
3) ความต้องการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนได้แก่ ด้านความรู้ เกี่ยวกับ กิจกรรมในการท่องเที่ยวเชิงเกษตร การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชน พบว่าเรื่องการดูแลทรัพยากรให้สามารถใช้ได้ในระยะยาวน้อยที่สุด ดังนั้นเกษตรกรควรกำหนดแผนการจัดการพื้นที่เพื่อให้อาจใช้ทรัพยากรได้ในระยะยาว

4) ปัญหาของเกษตรกรได้แก่ด้านการจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนโดยประเด็นคือขาดการจัดการด้านระบบบัญชีและการเงินและประเด็นขาดการส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์ดังนั้นควรมีการส่งเสริมและให้เกษตรกรเห็นความสำคัญด้านระบบบัญชีและการเงินและด้านการส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์จึงจะสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9
The 9th STOU National Research Conference

สรุปข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

2.ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

1) จากการศึกษาพบว่าศักยภาพการจัดการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรมีความรู้และความเข้าใจน้อย ควรมีการศึกษาการพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดอุดรดิตถ์ เพื่อนำไปพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อไป

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 9

The 9th STOU National Research Conference

2) จากการศึกษาพบว่าปัญหาด้านการจัดการชุมชนอย่างยั่งยืน เกษตรกรมีปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ดังนั้นควรศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดอุดรธานี

เอกสารอ้างอิง

- ดาวใจ ดอกไม้คลี. (2556). การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสมาชิกวิสาหกิจชุมชนในอำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).
- ธีรศักดิ์ สหสพาศน์ และ นรินทร์ สังข์รักษา. การท่องเที่ยวอารยธรรม : ข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยศิลปากร, 13(3), 81-95.
- ธัญญ์วี ฐนศิริพลภัทร์. (2555). การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนในอำเภอลำลูกขัน จังหวัดแพร่. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).
- ปุกกา พันธุ์สมุทร. (2551). การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม).
- ปัญญาดา นาคี. (2561). การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรสู่ความยั่งยืน. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย, 8(2), 113-124.
- พรภิญญา พวงเพชร. (2558). การสร้างการมีส่วนร่วมของวิสาหกิจชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).
- วชิราภรณ์ อิ่มแก้ว. (2558). การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ในอำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).